

BÜYÜK ASLANTAŞ: FRİGYA'DA BİR HİTİT KAYA MEZARI*

M. Çetin ŞAHİN

Afyon-Eskişehir arasındaki görkemli kaya anıtlarından biri olan Büyük Aslantaş (Levha I, 1), kanımca bir Frig eseri değil, büyük bir olasılıkla bir Hitit eseridir¹. 11 metre yüksekliğinde olan bu mezarın, bu yöredeki en eski anıtlardan biri olduğu sanılmaktadır. Mezara atfedilen tarih değişmekle beraber², bilim adamları onun Batı Frigya'da görülen yerel kaya mezarı ve kült anıtları geleneğinin başlarına ait olması gerektiği fikrinde birleşmektedirler. Mezarda, yöredeki Frig anıtlarında mevcut olan bir alınlığın bulunmaması³, ve nispeten küçük olan mezar odasının tavanının sivri değil de oldukça düz olması nedeniyle, anıtın buradaki yerel geleneğin başlarına atfedilmesi çok yerindedir.

Fakat bu iki neden, sadece mezarı diğer anıtlardan daha önceye tarihlenemize yaramakla kalmamakta, bizim anıtın Frig değil de bir Hitit eseri olduğu yolundaki tezimizi de desteklemektedir. Yukarıda belirttiğimizi

* Bu makaledeki görüşlerim Kasım 1977'de Minnesota Üniversitesi'nde ve 1978'de Kanada'nın Vancouver şehrindeki Amerikan Arkeoloji Enstitüsünün yıllık kongresinde sunulmuştur (bk. *Abstracts of the AIA*, Vol.3, 1978). Krş. "Aetos: the Greek Pediment", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 44, 1981, s.146.

1. Anıt için bk. W. Ramsay, *Journal of Hellenic Studies* 9, 1988, s.367 vd. (ve *JHS* 10, 1889, s.147 vd.); G. Perrot-G. Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia*, Londra 1892, s.106 vd.; A. Körte, *Athenische Mitteilungen* 23, 1898, s.134 vd.; E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara 1955, s.60 vd. ve s.90, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin 1961, s.86, *Ancient Civ. and Ruins of Turkey*, İstanbul 1978, Lev.81; Goetze, *Kleinasiens*, Resim 34; C.H. Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia*, Princeton 1971, s.118-119, 134-135; P.Z. Spanos, *Zeitschrift für Assyriologie* 65, 1975, s.133-154; F. Işık, *Anatolian Studies* 37, 1987, s.165-166; F. Prayon, *Phrygische Plastik*, Tübingen 1987, s.89 vd.
2. Bk. not 1. Spanos anıtın bir mezar değil fakat bir kült fasadı olduğunu savunmaktadır (*a.g.e.*, s.152 vd.). Fakat bunu kabul etmek mümkün değildir, çünkü anıtın içindeki odayı bir mezar odası olarak açıklamaktan başka çare yoktur (20. dipnota da bakınız).
3. Yöredeki diğer anıtlar için bk. özellikle Haspels, *a.g.e.*, Frig anıtlarında ya hem fasadda bir alınlık ve hem de mezar odasında sivri bir tavan vardır, ya da ender olarak bunlardan sadece biri vardır (mesela Hamam Kaya'nın alınlığı yoktur, fakat sivri bir tavanı vardır, bk. Haspels, *a.g.e.*, s.113 vd.).

gibi, Frig eserlerinin hemen hemen hepsinde⁴ fasadda bir alınlık ve mezar odasında da sivri bir tavan mevcuttur. Eğer konumuz olan anıt da gerçekten bir Frig eseri olsaydı, onda da diğer anıtlarda görülen bu iki unsurdan en az birinin mevcut olması gerekmez miydi? Bunların yanısıra, anıtın fasadında, yöredeki Frig eserlerine özgü olan geometrik süslemeler görülmemekte ve anıtta hiçbir Frig yazıtı bulunmamaktadır.

Hitit kökenine işaret eden diğer bir neden de anıtın fasadında, bütün bilim adamları tarafından Hitit geleneğinde yapılmış olduğu söylenen iki anıtsal aslan kabartması bulunmasıdır⁵.

Anıtın Hitit kökenli olduğunu gösteren en önemli delil, fasadın en üstünde yer alan kabartmadır (Levha I, 1). Ne yazık ki fasadın kabartmaları çok aşınmış olduğu için detaylar çok açık bir şekilde görülememektedir. Fakat burada T şeklinde, T'nin altı mezar odasının üzerine oturan ve iki kolunun da fasadın en üstünü kaplayan bir kabartma açık olarak görülmektedir. Bu T şeklindeki kabartmanın üst unsuru "kornis" (cornice) olarak adlandırılmıştır⁶. Bazı bilim adamları bu "kornis" in alttaki, genel olarak bir sütun veya obelisk⁷ olarak nitelendirilen dikey unsurla birlikte hiçbir mimari anlamı olmadığını ve eser bittiğinde buradan kaldırılacak olduğu tezini savunmaktadırlar⁸ (herhalde bu "kornis" denilen unsura başka Anadolu kaya anıtlarında rastlanmadığı için). Mesela C.H. Emilie Haspels, bu konuda şunları söylemektedir: "Fasadda, aslanların arasında ve üstündeki T şeklindeki kabartma orijinal yüzeyin artıklarını göstermektedir. Sanatkârların niyeti herhalde bunu en sonunda kaldırmaktı. Fakat üstteki unsur yağmur suyuna karşı eseri korumakta ve dikey unsur da genel etkiyi bozmamaktadır; çok zor farkedilmektedir"⁹. Fakat eğer bu eser cidden bir Frig eseri ise, ki biz buna katılmıyoruz, bu T şeklindeki kabartmayı eser tamamlandıktan sonra kaldırmak diye sanatkarların bir niyeti olmazdı; çünkü bitmemiş Frig kaya anıtlarından anladığımızı göre, Frigler eserlerini yontmaya önce kayanın en üst kısmından başlıyorlardı ve önce eserin üst kısmını bitiriyorlardı¹⁰. Bundan dolayı, eserin bitmiş olduğundan şüphe etmek için herhangi bir neden yoktur ve fasaddaki bu T şeklin-

4. Bk. not 3. Akurgal, Delikli Taş'ın da bir alınlığı olmadığını söylemektedir (*Phrygische Kunst*, s.90). Fakat adı geçen anıtın en tepesinde bir alınlık mevcuttur (bk. mesela Haspels, *a.g.e.*, Resim 209-213).

5. Bk. özellikle Akurgal, *Phrygische Kunst*, s.60 vd., ve *Die Kunst*, s.86. Eğer anıt Hitit değil de gerçekten bir Frig eseri olsaydı, bir mezar anıtında Kybele'nin kutsal hayvanları olan aslanların yer almasını açıklamak çok zor olurdu (krş. Spanos, *a.g.e.*, s.153).

6. Haspels bunu "crossbar" (yatay silme) olarak nitelendirmektedir (*a.g.e.*, s.119).

7. Haspels (*aynı eser, aynı yer*) "vertical bar" (dikey silme) demektedir; başka adlandırmalar için bk. Spanos, *a.g.e.*, s.144 vd.

8. Haspels, *a.g.e.*, s.119; Körte, *a.g.e.*, s.135.

9. Haspels, *a.g.e.*, s.119.

10. Haspels, *a.g.e.*, s.77 vd., özel. s.79 (Unfinished Monument).

deki kabartmanın, mimari olsun veya olmasın, muhakkak kesin bir anlamı vardı¹¹.

Öyleyse üstteki bu "kornis" diye nitelendirilen unsurun anlamı nedir diye sorabiliriz. Görünüşe göre, Anadolu'daki kaya anıtları arasında benzeri görülmeyen bu üst unsur, bir kanatlı güneş kursunun kanatlarından başka birşey değildir. Bu unsurun kanatlı bir güneş kursunun kanatları olduğu görüşü, adı geçen unsurun elastiki özelliği ve dalgalı dış hatları ile de desteklenmektedir. Eğer bu, kornis gibi mimari bir unsur olsa idi, çok daha düzgün olurdu ve uçlarında, büyük bir olasılıkla, hiçbir kıvrımı olmazdı. Bu kanatların niçin tamamen simetrik olmadığını belki kayanın üst kısmındaki doğal hatlarla açıklayabiliriz; kayanın üst kısmının, yanları gibi, düzeltilmiş olmasına rağmen¹², sol üst kısmının doğal olarak bırakıldığı görülmektedir. Bunun için, sol taraftaki kanadın kayanın doğal olan dalgalı üst kısmını izleyerek yapıldığını sanıyoruz. Fakat kayanın sol üst kısmının orijinal olarak dalgalı olup olmadığı hiç o kadar önemli değildir ve hatta "kornis" denilen bu üst unsurun iki kolunun simetrik olmaması bile, benim bu iki kolun ancak kanat gibi elastiki unsurları temsil edebileceği yolundaki tezimi desteklemektedir. Bu "kornis" denilen unsur kanatları tasvir etmiyorsa, neyi tasvir etmektedir?

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, anıtın en üstünde yer alan kabartmanın bir kanatlı güneş kursunun kanatlarını tasvir ettiği sonucuna varabiliriz. Bu doğruysa, anıtın Frig değil de bir Hitit eseri olduğu kesindir. Bir Hitit güneş kursunun bu anıtsal mezarın üzerindeki anlamı nedir? Kanatlı güneş kursu, Mısır'da, kraliyete ait mobilyanın yanısıra¹³, tapınak portallarının, küçük tapınakların (shrine), mezar stellerinin, kraliyet mezarlarının ve büyük bir olasılıkla saray kapılarının da¹⁴ üst kısımlarında yer almaktaydı (bk. Levha II, 3). Bugüne kadar bildiğimize göre, Hitit güneş kursu özellikle tanrı ve tanrılaştırılmış kralların ve Hitit krallarının adlarını yazdıkları kartuşun (tuğra) üzerinde yer almaktaydı. Fakat kırımca, kanatlı güneş kursu Hititlerde de Mısır'da olduğu gibi kullanılıyordu: Eflatun Pınar'daki Hitit anıtının üst kısmındaki kanatlı güneş kursu bunu kanıtlamaktadır¹⁵. Bundan dolayı, kuşkusuz kraliyetle ilgili bir me-

11. Yatay silme, yani "crossbar", büyük bir olasılıkla kabartmayı yağmur suyundan korumak için burada bırakılmamıştır.

12. Haspels, a.g.e., s.118 vd.

13. Mesela Firavun Tutankhamon'un sandalyelerine bk.

14. Mısır dilinde (kraliyet) mezarı aynı zamanda "saray" anlamına gelmektedir. Bir kraliyet amblemi olan kanatlı güneş kursu kraliyet mezarlarının kapılarının üzerinde yer aldığına göre, saray kapılarının üzerinde de yer almış olduğunu söyleyebiliriz.

15. Mısır kanatlı güneş kursunun Yunan alınlığı ile ilişkisi için bk. M. Ç. Şahin, "Actos: the Greek Pediment", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 44, 1981, s.146. Eflatun Pınar'daki anıt için bk. mesela Akurgal, *The Art of the Hittites*, s.106 vd. ve Levha XXI; Bossert, *Altanatolien*, no: 526-527; Mellaart, *Anat.St.* 11, 1961, s.III-7.

zar olması gereken anıtsal kaya mezarı Büyük Aslantaş'ın en üst kısmında bir kanatlı güneş kursunun yer alması büyük bir sürpriz olmamalıdır.

Kanatlı güneş kursunun altındaki bir payeye benzeyen kabartma çok aşınmıştır, bundan dolayı bu kabartmanın neyi temsil ettiğini kesinlikle tespit etmek mümkün değildir. Gökkubbeyi taşıyan paye, ya da Hitit hiyerogliflerinde karşılaşılan payeye benzer herhangi bir işaret olabilir¹⁶.

Büyük Aslantaş'ın bir Hitit mezarı olduğu sonucuna vardığımız için, şimdi de acaba Hititlerin bir kaya mezarı geleneği olup olmadığı konusuna girmek istiyorum. Hititlerin gerçekten de böyle bir geleneğe sahip oldukları görülmektedir. Bununla ilgili ipuçlarını Hitit başkenti Hattuşaş yakınındaki bir açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'da bile görüyoruz; bu açık hava tapınağının B bölümünde, kayaya oyulmuş bazı nişler görülmektedir ki bu nişlere herhalde ölmüş ve tanrılaştırılmış kralların kemik ve külleri yerleştirilmiştir¹⁷. Buna benzer diğer nişler (veya oyuklar) Yazılıkaya yakınındaki Osmankaya nekropolünde de bulunmaktadır¹⁸. Bunların yanısıra, yazılı kaynaklardan Hititlerin ölüleri yaktıktan sonra kemiklerini bir "taş eve" yerleştirdiklerini öğreniyoruz¹⁹. Mezarın bir "taş ev" olarak adlandırılması da Hititlerin bir kaya mezarı geleneği olduğunu gösterebilecek kuvvetli bir delildir²⁰.

Mikenai şatosundaki aslanlı kapıya olan büyük benzerliğinden dolayı (bk. aşağıya), Büyük Aslantaş büyük bir olasılıkla Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200 dolayında yıkılmasından önceki bir döneme aittir. Bundan dolayı, Büyük Aslantaş'ın yer aldığı bölgede M.Ö. 1200 yıllarından önce bir Hitit mevcudiyetinin olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Hititler, Kızılırmak havzası içindeki ana bölgelerinden çok batıda olan taa Ege Denizi yakınındaki Sipylos Manisa'sına kadar olan bölgede bilinmeyen nedenlerden ötürü bazı kaya anıtları yapmışlardır²¹, ve Büyük Aslantaş'ı da aynı nedenlerden ötürü esas bölgeleri dışında yapmış olabilirler. Fakat yine de, Büyük Aslantaş'ın yer aldığı bölgede, Friglerin buraya gelmelerinden önce bir Hitit mevcudiyeti olduğunu gösteren bazı ipuçları vardır. Herşeyden önce, bu bölgede, Hitit olsun veya olmasın (bk. aşağıya), M.Ö. 2. bine ait seramik mevcuttur²². İkinci olarak, Ramsay ta-

16. Akurgal'a göre bu bir phallos'tur (*Phrygische Kunst*, s.90). Buna karşın bk. Spanos, *a.g.e.*, s.144 vd.

17. Mesela bk. Akurgal, *The Art of the Hittites*, s.103 vd. ve s.106.

18. Aynı eser s.103 vd.

19. Aynı eser, s.105 vd.

20. Büyük Aslantaş'ın mezar odasının bir Frig gömütü için çok küçük olduğu söylenebilir. Fakat eserin Frig değil de bir Hitit anıtı olduğunu kabul edersek, o zaman mezar odasında ölünün kemik ve külleri içeren bir çömlek için yeterli kadar yer olur.

21. Bu anıtlar için bk. mesela Bossert, *a.g.e.*, no: 553-562; Akurgal, *The Art of the Hittites*, Lev. XX-XXIV.

22. Haspels, *a.g.e.*, s.288; yörede yapılan bir yüzey araştırması için bk. H. Gonnet, *Anat.St.* 31, 1981, s.181-183.

rafından Büyük Aslantaş'ın üç kilometre kadar yakınındaki Beyköy Hüyük'te, şimdi kayıp olan Hitit İmparatorluk dönemine ait bir hieroglif bulunmuştur²³. Bu taş buraya gerçekten de başka bir yerden getirilmiş olsa bile²⁴, bunun çok uzak bir yerden getirilmiş olduğunu sanmıyoruz; çünkü taş Ramsay tarafından 1884 yılında bulunmuştur ve bu büyük taşın o tarihlerde, ya da daha önce, motorsuz bir araçla çok uzak bir yerden Beyköy Hüyük'e getirilmiş olması pek akla yatkın değildir. Bundan dolayı, üzerinde hieroglif bulunan bu taşın bu bölgeye ait olduğu ve Beyköy'den ya da hemen yakınındaki bir yerden çıkmış olduğu sonucuna varabiliriz. Bu bölgedeki Hitit mevcudiyetine dair üçüncü ipucumuz, Midas şehrine çıkan meyilli yolun kenarındaki büyük kabartmalardır²⁵. Bu kabartmalar kesin olarak tarihlenememektedir ve bunların Friglere ait olduğu çok şüphelidir. Bazı insanların dua eder gibi duruşları tamamiyle Hitit geleneğindedir ve Akurgal bunların Frig değil Hitit eserleri olduğuna inanmaktadır²⁶. Kabartmaların biri üzerindeki işaretlerin Hitit hieroglifi olduğu sanılmakta ise de bu da tartışmalıdır. Bütün bunlara rağmen, bu bölgenin M.Ö. 2. binde Hititler tarafından iskan edilmiş veya edilmemiş olduğu sorunu o kadar önemli değildir. Bazı insanlar tarafından iskan edildiği kesindir ve bu insanlar Hititler tarafından kontrol edilen bir devlet kurmuş olabilirler. Bu devletin bir Hitit prensi tarafından yönetilmiş olması bile mümkündür. Bu nedenle, büyük bir olasılıkla bir Hitit eseri olan ve M.Ö. 1200 yıllarından öncesine ait olan bu anısal mezarın Hitit İmparatorluğu'na bağlı ve belki kendisi de bir Hitit'li olan, yerel krallardan birine ait olması çok muhtemeldir²⁷.

Frigya'daki Büyük Aslantaş'ın Mikenai şatosundaki M.Ö. 1250 yıllarına tarihlenen Aslanlı Kapı'ya olan büyük benzerliği de (bk. Levha I, 2), benim Büyük Aslantaş'ın bir Hitit eseri olduğu ve M.Ö. 8. yüzyılın sonu veya M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına değil de (bk. dipnot 1), M.Ö. 1200 yıllarından önceki bir döneme ait olduğu yolundaki tezimi destekleyen başka bir kanıttır. Frigya'daki Büyük Aslantaş ile Mikenai şatosundaki As-

-
23. Ramsay, *Ath.Mitt.* 14, 1889, s.181, Res.3; Haspels, *a.g.e.*, s.63 ve 288; yazıtın yeni bir incelenmesi için bk. E. Masson, *Kadmos* XIX, 1980, s.118-120.
 24. Haspels, *a.g.e.*, s.288.
 25. Bk. Haspels, *a.g.e.*, s.83-84, Res.19-24; Akurgal, *Phrygische Kunst*, s.66 ve *Anadolu (Anatolia)* III, 1958, s.147-155; krş. F. Prayon, *Phrygische Plastik*, s.87 vd.
 26. Akurgal, *aynı eserler, aynı yerler*. Akurgal *Phrygische Kunst* adlı kitabında kabartmaların Hitit İmparatorluk dönemine ait olabileceğini söylemekle beraber, adı geçen makalede bu fikrinden vazgeçmekte ve kabartmaları geç Hitit devrine tarihlemektedir. Fakat bu yörede bir geç Hitit mevcudiyeti olup olmadığı henüz bilinmemektedir.
 27. Mezar fasadının sağ alt tarafında, kayada yatay bir sıra delik bulunmaktadır. Biz bu deliklerin, ne için yapıldığı bilinmeyen bir binanın çatısının kirişlerini tutmaya yaradığı kanısındayız. Burada, ölen kişiye tapınmak için yapılmış küçük bir tapınağın (şapelin) yer almış olması çok olasıdır.
 28. Ramsay, *JHS* 9, 1888, s.369 vd.; Körte, *AM* 23, 1898, s.134 vd.

lanlı Kapı'nın birbirleriyle olan ilişkileri, daha önce Büyük Aslantaş hakkında biraz detaylı araştırma yapmış olan bazı bilim adamları tarafından da kuvvetli bir şekilde ele alınmıştır²⁹. Mikenai'daki alınlıkta oturan iki aslan yavrusunun olmayışı ve aynı anıttaki aslanların başlarının cepheden tasvir edilmiş olmaları gibi iki anıtta bazı farklılıkların olmasına rağmen²⁹, kompozisyon (stil değil) hemen hemen aynıdır: ortadaki bir sütunun (ya da payenin) iki yanında arka ayakları üzerinde duran ve ön ayaklarını sütunun kaidesine (Aslantaş'ta aynı zamanda mezar odasının kapısı) koymuş iki aslan. Her iki eserde de kompozisyon anıtsaldır. Her iki eserde aslanların dışı olması da bu iki anıtı birbirine bağlamaktadır. Büyük Aslantaş'daki aslanların sadece bir arka ayağının tasvir edilmiş olmasına karşın Mikenai'da her iki ayağın da tasvir edilmiş olması önemsiz bir stil farkıdır.

Adı geçen iki eserin birbirlerine olan yakın benzerliklerinden dolayı, Ramsay Mikenai şatosundaki Aslanlı Kapı'yı, Büyük Aslantaş'tan etkilenmiş olduğunu söyleyerek, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmiştir³⁰. Körte de, aradaki bazı farklılıklara rağmen bu iki eser arasındaki ilişkinin inkar edilemez olduğunu söylemektedir³¹. Bütün bunlardan dolayı, eğer Büyük Aslantaş'ın Frig değil de bir Hitit eseri olduğunu ve M.Ö. 1200 yıllarından önceki bir döneme ait olduğunu kabul edersek, onun Mikenai şatosundaki Aslanlı Kapı'yla olan ilişkisi de bir açıklığa kavuşmuş olur.

Mikenai'daki Aslanlı Kapı'nın mı Büyük Aslantaş'ı, yoksa Büyük Aslantaş'ın mı Aslanlı Kapı'yı etkilemiş olduğu sorusuna henüz kesin bir yanıt verilemez. Mikenai'daki Aslanlı Kapı'nın daha eski olması ve Büyük Aslantaş'a modellik etmiş olması çok mümkündür; çünkü bu anıt Akha başkentinin anıtsal bir kapısını süslüyordu. Fakat Hitit sanatında yaygın olan bu boyutlardaki anıtsal heykeltıraşlığın Miken sanatında hemen hemen hiç görülmemesi böyle bir olasılığı çürütmektedir. Belki Büyük Aslantaş'ın önünde bir kazı yapılarak³² bu eser oldukça emin bir şekilde tarihlenebilirse, ancak o zaman bu sorun çözülebilir. Adı geçen anıtların birbirleriyle ilişkili oldukları ve her ikisinin de M.Ö. 1200 yıllarından önceki bir tarihe ait oldukları oldukça açıktır ve bu sonuçla şimdilik yetinmek istiyoruz.

29. Bu iki eserin arasındaki farklar için bk. Ramsay, *aynı yer*; Körte, *aynı yer*.

30. Ramsay, *a.g.e.*, s.370.

31. Körte, *a.g.e.*, s.134.

32. Bk. not.27.